

"שלום עכשיו", "שלום אחר כך" ו"שלום אף פעם":

כיצד ויתר השמאל על הוויכוח המדיני-ביטחוני -
וסלל את הדרך לעליית הפופוליזם בישראל

"שלום עכשיו", "שלום אחר כך" ו"שלום אף פעם":

כיצד ויתר השמאל על הוויכוח המדיני-ביטחוני -
וסלל את הדרך לעליית הפופוליזם בישראל

יונתן לוי וש"י אגמון

יונתן לוי הוא דוקטורנט במרכז ללימודי אירופה
ב־London School of Economics and Political Science
ועמית מחקר במרכז מולד ובקרו ברל כצלנטון.

ש"י אגמון הוא דוקטורנט במחלקה למדע המדינה ויחסים
בינלאומיים באוניברסיטת אוקספורד ועמית מחקר
במרכז מולד.

© כל הזכויות שמורות למולד -
המרכז להתחדשות הדמוקרטיה בע"מ (חל"צ)
info@molad.org
מאי 2021

"הוא המגדיר במה עוסקת הפוליטיקה, שולט במדינה"

- א"א שאטשניידר, 1960'

ב־13 ביולי 1992 הציג יצחק רבין בכנסת את ממשלתו החדשה. את הנאום החגיגי בחר לפתוח במלים הבאות: "אדוני היושב ראש, חברי הכנסת, אכן יש חילוקי דעות משמעותיים בין סדרי העדיפויות הלאומיות של הליכוד לבין אלה המוצעים על־ידנו בקווי היסוד... הנושא הראשון קשור בשלום ובביטחון".² 27 שנים אחר כך, בתחילת 2019, בני גנץ – גם הוא איש צבא לשעבר, גם הוא יו"ר של רשימת מרכז־שמאל גדולה – נשא נאום מתוקשר שבו פרש בפני אזרחי ישראל את משנתו הביטחונית. "זה לא סוד שראש הממשלה נתניהו הוא היריב הפוליטי שלי", אמר גנץ, "אך בבקשה אל תטעו, אנחנו שני בנים מסורים של אותה האומה. כשב־טחון ישראל תחת איום, אין הבדל בינינו. בנושא הקריטי הזה אין ימין ושמאל – אין אופוזיציה וקואליציה".³ בעוד שרבין הקדיש נאום שלם לסקירה שיטתית של ההבדלים המהותיים בינו לבין יריביו הפוליטיים, גנץ עשה כל שביכולתו כדי לשכנע את שומעיו שמבחינת תפיסת עולמו המדינית־ביטחונית אין הבדל בינו לבין הימין. בעוד שרבין דיבר על תפיסתו האסטרטגית בסמכותיות בלתי־מתנצלת של מצביא מנוסה, גנץ הקפיד להדגיש שהוא אמנם מתמודד נגד נתניהו, אבל גם הוא "בן מסור", בשר־מבשרו של עם ישראל, כאילו קיימת איזושהי סתירה בין הדברים.

כשמערכת פוליטית

מתאפיינת בהיעדר תחרות

לאורך זמן, נפתח בפני

הימין הפופוליסטי מרחב

פעולה המאפשר לו להכתיב

את כללי המשחק והנחות

היסוד של הוויכוח

ההבדל הדרמטי בין שני הנאומים מבטא שני תהליכים שחלו במערכת הפוליטית בישראל ב־20 השנים האחרונות. מצד אחד, נסיגה של מחנה המרכז־שמאל מהוויכוח המדינית־ביטחוני ואימוץ תפיסת העולם של הימין. מצד שני, עליית הימין הפופוליסטי האנטי־ליברלי שפועל לפירוק המוסדות הדמוקרטיים בישראל ומבצע הבחנה בין ישראלים "אמיתיים" – תומכי ימין – לבין ישראלים "לא־אמיתיים", תומכי

שמאל. הנאום של גנץ הוא תוצר של שני התהליכים האלה. בגלל הכניעה בפני תפיסת העולם הימנית, מועמד לראשות הממשלה – שרוב מצביעיו תומכים בפתרון שתי המדינות – מתאמץ כל־כך לטשטש את ההבדלים האידאולוגיים בינו לבין יריבו הפוליטי. בגלל מסע הדה־לגיטימציה שהימין הפופוליסטי מנהל נגד יריביו הפוליטיים, מועמד לראשות הממשלה – שכהן כרמטכ"ל ה־20 של צה"ל – מוצא לנכון להזכיר לקהל שלו שהוא אמנם לא ימני, אבל גם הוא חלק מעם ישראל.

בנייר שלפניכם אנו טוענים כי העובדה ששני תהליכים אלו התרחשו במקביל איננה מקרית. כשמחנה פוליטי שלם מוותר על עיסוק בנושא הליבה המגדיר מערכת פוליטית כלשהי – במקרה הישראלי, ביטחון – נעלמת התחרות הפוליטית והמערכת הופכת להיות אחידה מבחינה אידיאולוגית: צד אחד מקבל את הנחות היסוד של הצד השני. כשמערכת פוליטית מתאפיינת בהיעדר תחרות לאורך זמן, נפתח בפני הימין הפופוליסטי מרחב פעולה נוח המאפשר לו להכתיב את כללי המשחק והנחות היסוד של הוויכוח הפוליטי כולו. במלים אחרות, אנו טוענים שנטישת המערכת המדינית־ביטחונית בידי השמאל קשורה באופן הדוק להצלחת הימין הפופוליסטי בישראל.

2 יצחק רבין, 'שלום וביטחון – או מלחמה', סיכום הדיון בכנסת לאחר הצגת הממשלה, כנסת ישראל, ירושלים, ה־13 ביולי 1992.

3 אלדד בק, 'המופע של גנץ: חדר צדדי, מעט קהל ומסרים תואמי נתניהו', ישראל היום, ה־17 בפברואר 2019,

<https://www.israelhayom.co.il/article/633659>

אנו מדגימים את הטענה על-ידי בחינה של שני תהליכי האחדה אידאולוגית – האחד התרחש בקרב מפלגות מרכז-שמאל באירופה ובארצות-הברית בשנות ה-90 ונגע לאידאולוגיה כלכלית; השני התרחש בקרב מפלגות מרכז-שמאל בישראל החל משנות האלפיים המוקדמות ונגע לאידאולוגיה מדינית-ביטחונית. ההשוואה בין המקרים מלמדת על הסכנות הנובעות מהיעלמות התחרות הפוליטית בדמוקרטיית ליברליות ומראה כיצד היא יוצרת כר פורה לשגשוג של הימין הפופוליסטי.

מונח-אידאולוגיה באירופה, ארצות-הברית וישראל

ללא התנגשות חוזרת ונשנית
בין תפיסות עולם מנוגדות,
בעיות קולקטיביות מאבדות
בהדרגה את אופיין הארצי
והופכות לעובדות מוגמרות
שאין עליהן עוררין

האחדה אידאולוגית מתרחשת כשהמרחק בין עמדות של שחקנים פוליטיים קטן באופן משמעותי. לאורך זמן מגמה כזו יכולה להוביל ליצירה של מערכת פוליטית מונח-אידאולוגית – כלומר, מערכת אלקטורלית שבה כל השחקנים המרכזיים דומים מאוד אלה לאלה מבחינת (א) הפרשנות שהם מעניקים למציאות; (ב) הצעות המדיניות שנובעות מאותה פרשנות; (ג) הערכים והעמדות המוסריות שמשמשים אותם להצדקת אותה מדיניות. נושאים שאין לגביהם תחרות פוליטית לאורך זמן מוחרגים, בסופו של דבר, מהשדה הפוליטי. ללא התנגשות חוזרת ונשנית בין תפיסות עולם מנוגדות במרכז הזירה הפוליטית, בעיות קולקטיביות מאבדות בהדרגה את אופיין הארצי והופכות לעובדות מוגמרות שאין עליהן עוררין – אסונות טבע שמניעתם נמצאת מחוץ להישג ידם של בני-האדם.

ההאחדה האידאולוגית של השמאל האירופי והאמריקאי

טטוש ההבדלים בין ימין לשמאל באירופה ובארצות-הברית החל בשנות ה-90 המוקדמות בעקבות המהפכה הניאו-ליברלית שהנהיגו מרגרט תאצ'ר בבריטניה ורונלד רייגן בארצות-הברית והקריסה הדרמטית של הגוש הסובייטי. מכיוון שבראש המערכה העולמית נגד מעורבות ממשלתית בכלכלה עמדו שני פוליטיקאים ימנים איקוניים כל-כך, קל לשכוח שחלק ניכר מהרפורמות הניאו-ליברליות מרחיקות-הלכת ביותר יושמו באותן שנים בידי המרכז-שמאל. במהלך העשור האחרון של המאה ה-20 מפלגות סוציאל-דמוקרטיות אימצו, הלכה למעשה, את עיקרי תפיסת העולם הכלכלית של יריביהן הפוליטיים וסימנו לעצמן יעדי מדיניות ש"עמדו בניגוד מוחלט לסדר העדיפויות המסורתי של השמאל".⁴ גישה זו זכתה לכינוי "הדרך השלישית" וזוהתה עם מנהיגים צעירים וכריזמטיים כמו ביל קלינטון, טוני בלייר וגרהרד שרדר, שביקשו להמציא מחדש את המפלגות שבראשן עמדו. שמו של הזרם הפוליטי הזה מרמז על גילוי של נוסחת פלא המשלבת בין החדשנות והיעילות של הקפיטליזם לבין הרגישות החברתית של הסוציאליזם. אלא שהמדיניות שמפלגות "הדרך השלישית" יישמו בפועל

Stephanie Lee Mudge, 'What's Left of Leftism?: Neoliberal Politics in Western Party Systems', 1945–2004', 4

Social Science History, 35 (2011), p. 367.

הייתה בגדר תפנית חדה ומיוחצנת היטב ימינה – לא כיוונן עדין של המצפן האידאולוגי אל עבר המרכז.⁵ ואכן, כשתאצ'ר נשאלה ב־2002 מה היה ההישג הגדול ביותר של הקריירה שלה, היא השיבה "טוני בלייר וניו ליבור" והסבירה: "אילצנו את יריבנו הפוליטיים לשנות את דעתם".⁶ באותו תקופה התרחש תהליך דומה גם במדינות הגוש הסובייטי לשעבר. השמאל האנטי־קומוניסטי, שהוביל את המעבר לדמוקרטיה ברבות מהמדינות הללו, הלך בעקבות מקביליו המערביים והטמיע רפורמות כלכליות אגרסיביות שנשענו על הנחות יסוד ניאוליברליות. אבל בניגוד למערב היבשת, במדינות מרכז ומזרח אירופה לא הייתה זו כניעה מסויגת בפני תפיסת עולם מתחרה, אלא אימוץ נלהב של האידאולוגיה הרחוקה ביותר מקומוניזם שאפשר היה להעלות על הדעת.⁷

מנהיגי "הדרך השלישית"

חיזקו את הדימוי של

הכלכלה כמכונה: לא עוד

זירה של עימות ופשרה בין

מעמדות חברתיים, אלא

מנגנון אוטומטי אפוף־

מסתורין שאין להתערב

בדרך פעולתו

למהפכה הזו היו שתי השלכות פוליטיות עיקריות. דבר ראשון, נושאים כמו זכויות עובדים ואי־שוויון כלכלי – לחם חוקו של השמאל לאורך המאה ה־20 – ננטשו כמעט לחלוטין על־ידי המפלגות הסוציאל־דמוקרטיות של "הדרך השלישית". שנית, קבוצות גדולות באוכלוסייה, ובראשן מעמד העובדים, איבדו את הייצוג המובהק ביותר שלהן במערכת הפוליטית.⁸ המיינסטרים הפוליטי באירופה ובארצות־הברית הפך למונא־אידיאולוגי, כשהשחקנים המרכזיים משני צדי המתרחס הפוליטי מציעים לציבור הבוחרים את אותם הפתרונות לאותן הבעיות. לא זאת בלבד שפוליטיקאים הרחיקו את עצמם מחלופות מדיניות שלא עלו בקנה אחד עם עיקרי התפיסה הניאו־ליברלית, אלא גם התעלמו מהאינטרסים, הרצונות והבעיות היומיומיות של חלקים נרחבים מהאוכלוסייה. ההתנגשות ארוכת השנים בין ימין ושמאל התחלפה בקונצנזוס אידאולוגי. כפי שניסח זאת הסוציולוג הגרמני וולפגנג שטריק, "ניאו־ליברליזם הפך לצורת המחשבה היחידה הן בגוש המרכז־שמאל והן בגוש המרכז־ימין. המחלוקות הפוליטיות הישנות נחשבו לפתע לוויכוח שאבד עליו הכלח".⁹

מעתה הייתה דרך אחת ויחידה לגשת לבעיות כלכליות־חברתיות. אנשי "הדרך השלישית", ששיתפו פעולה עם מאמצי הימין להגלות את הוויכוח הכלכלי אל מחוץ לגבולות הפוליטיקה, תרמו באופן משמעותי לחשדנות הציבורית הגוברת כלפי כל סוג של פעולה ממשלתית. הם חיזקו את הדימוי הרווח של הכלכלה כמכונה: לא עוד זירה דינמית של עימות ופשרה בין מעמדות חברתיים, אלא מנגנון אוטומטי אפוף־מסתורין, למעלה מהשגת בני־האדם, שאין להתערב בדרך פעולתו. אבל

5 Colin Hay, *Why We Hate Politics* (Cambridge: Polity Press, 2007), pp. 54–60; Richard S. Katz and Peter Mair, 'The Cartel Party Thesis: A Restatement', *Perspectives on Politics*, 7 (2009), pp. 753–766; Stephanie Lee Mudge, 'What's Left of Leftism?: Neoliberal Politics in Western Party Systems, 1945–2004', *Social Science History*, 35 (2011), Ref 71, pp. 337–380.

6 Conor Burns, 'Margaret Thatcher's greatest achievement: New Labour', *ConservativeHome*, 11 April 2008, online at <https://conservativehome.blogs.com/centreright/2008/04/making-history.html>.

7 David Ost, 'Regime Change in Poland, Carried Out From Within', *Nation*, 8 January 2016, online at <https://www.thenation.com/article/regime-change-in-poland-carried-out-from-within>

8 David Rueda, *Social Democracy Inside Out: Partisanship and Labor Market Policy in Advanced Industrialized Democracies* (Oxford and New York: Oxford University Press, 2007).

9 Wolfgang Streeck, 'The Return of the Repressed', *New Left Review*, 104 (2017), p. 6.

גם בישראל תהליך ההאחדה
היה א־סימטרי: לא התלכדות
של ימין ושמאל במרכז המפה,
אלא גלישה עקבית של השמאל
ימינה, תוך שהוא לוקח איתו
את "נקודת האמצע" של הרצף
האידיאולוגי

בעוד שהימין הכלכלי יכול היה לקדם את תפיסת עולמו על בסיס אידיאולוגי גאה ומוצהר, השמאל נאלץ להציג את תהליך ההמרה שעבר בתור אילוץ שנכפה עליו מבחוץ. זו הסיבה שמפלגות סוציאלי-דמוקרטיות בחרו להתייחס לגלובליזציה לא כמעשה יד-אדם – רשת מסועפת של הסדרים משפטיים בין ממשלות, חברות וגופים בינלאומיים – אלא ככוח עליון, עובדה נתונה שאין ברירה אלא לאפשר לתכתיביה לקבוע מדיניות כלכלית במקום ציבור האזרחים.¹⁰ משטר המס, כללי הרגולציה, חוקי העבודה, המדיניות המוניטרית ואפילו גודל תקציב המדינה – כל אלה הוכתבו מעתה, במרומז או במפורש, על-ידי "כוחות השוק". וכך, עם השנים, הידלדלו ארגז הכלים ואוצר המלים שעמדו לרשות נבחרי הציבור כדי לטפל בבעיות היומיומיות שהמשיכו להטריד את ציבור האזרחים. פוליטיקאים מימין ומשמאל נדמו כל-כך אלה לאלה עד שהיה קשה להבחין ביניהם, ותחומי מדיניות רבים שניצבו בעבר בלב הדיון הפוליטי – מדיר ורווחה ועד יחס החוב-תוצר ויעד האינפלציה – עברו דה-פוליטיזציה. ברירה, אחרי הכל, היא נשמת אפה של הפוליטיקה.

ההאחדה האידיאולוגית של השמאל הישראלי: מ"שלום עכשיו" ל"שלום אף פעם"

תהליך דומה קרה גם בישראל, אלא שכאן ההאחדה האידיאולוגית הייתה כפולה: בשנות ה-80 חלה האחדה ביחס לתפיסת העולם הכלכלית של שני המחנות היריבים (תהליך שלא נרחיב עליו במסמך זה¹¹), ובתחילת שנות האלפיים – האחדה ביחס לתפיסתם המדינית-ביטחונית, שהיא לב-לבה של הפוליטיקה הישראלית. חשוב לזכור כי בניגוד למצב בחו"ל, המושגים "ימין" ו"שמאל" בישראל מוגדרים בראש ובראשונה על בסיס השקפת עולם מדינית-ביטחונית – לא חברתית-כלכלית.¹² בנוסף, הסוגייה המדינית-ביטחונית היא הציר שעל גביו התגבשו לאורך השנים שלל הזהויות הפוליטיות בישראל, כולל אלה שאינן קשורות באופן ישיר לתחום המדיני.¹³ בדומה למקביליו מעבר לים, גם בישראל התהליך היה א־סימטרי: לא התלכדות של ימין ושמאל במרכז המפה הפוליטית אלא גלישה עקבית של השמאל ימינה, תוך שהוא לוקח איתו את "נקודת האמצע" של הרצף האידיאולוגי.¹⁴

10 Dani Rodrik, *The Globalization Paradox: Democracy and the Future of the World Economy* (New York: W. W. Norton & Company, 2012); Mark Blyth, 'Globalization and the Limits of Democratic Choice Social Democracy and the Rise of Political Cartelization', *Internationale Politik und Gesellschaft*, 3(2003) pp. 60-82.

11 See Ronen Mandelkern and Michael Shalev, 'The Political Economy of Israeli Neoliberalism', in Reuven Y. Hazan et al., eds., *The Oxford Handbook of Israeli Politics and Society* (Oxford: Oxford University Press, 2018).

12 Raffaella A. Del Sarto, *Israel Under Siege: The Politics of Insecurity and the Rise of the Israeli Neo-Revisionist Right* (Washington: Georgetown University Press, 2017), p. 221.

13 Arian Asher and Michal Shamir. 'A Decade Later, the World Had Changed, the Cleavage Structure Remained: Israel 1996-2006'. *Party Politics* 14, no. 6 (November 2008), pp. 685-705.

14 Reuven Y. Hazan, 'Kadima and the Centre: Convergence in the Israeli Party System', *Israel Affairs*, 13 (2007), p. 271.

הטרנספורמציה של השמאל כללה מעבר בין שלוש פרדיגמות מדיניות-ביטחוניות. כל פרדיגמה מבוססת על ניתוח אחר של מצב העניינים במזרח התיכון ונשענת על הנחות יסוד משלה לגבי מה אפשר ומה אי-אפשר לעשות כדי לשנות את מציאות החיים בארץ. הפרדיגמה הראשונה – "שלום עכשיו" – הגיעה לשיאה עם היבחרו של יצחק רבין לראשות הממשלה ב־1992 והסתיימה עם פרוץ האינתיפאדה השנייה בשנת 2000. הפרדיגמה השנייה – "שלום אחר כך" – החלה ב־2003, עם ההכרזה של ראש הממשלה אריאל שרון על תוכנית ההתנתקות, והסתיימה עם עלייתו לשלטון של בנימין נתניהו ב־2009. הפרדיגמה השלישית – "שלום אף פעם" – החלה ב־2009, והיא המסגרת הרעיונית השלטת בפוליטיקה הישראלית עד היום.

פרדיגמה ראשונה: "שלום עכשיו" (1992–2000)

כל הסכמי השלום בין ישראל לשכנותיה – מצרים (1979), אש"ף (1993–1995) וירדן (1994) – נתפסו על-ידי המנהיגים הישראלים שחתמו עליהם בראש ובראשונה כאמצעים להבטחת הביטחון הלאומי של המדינה – לא כמילוי של חובה מוסרית. תפיסה זו של הסדרים מדיניים כנכסים ביטחוניים רחוקה שנות אור מהדימוי הרווח כיום של הסכמי שלום כמשאלת-לב של מיעוט צדקני ומנותק מהמציאות.

הדוקטרינה הזו נשענה על שלושה עקרונות יסוד: (1) הסכמים מדיניים הם הדרך היעילה ביותר

להפחית את האיום הביטחוני על ישראל בטווח הארוך; (2) על-מנת

להפיק מהסדרים מדיניים את מירב התועלת הביטחונית, ישראל

צריכה לשאוף לחתום על הסכמי שלום עם כל אחת משכנותיה; (3)

להתנחלויות המבודדות אין שום תרומה לביטחון ישראל – ולמעשה,

הן מסכנות את עתיד המדינה.

התפיסה המזוהה עם רבין,

שלפיה הסדרים מדיניים

הם בראש ובראשונה נכסים

ביטחוניים, רחוקה שנות אור

מהדימוי הרווח כיום של הסכמי

שלום כמשאלת-לב של מיעוט

צדקני ומנותק מהמציאות

העמדה הביטחונית הזו מזוהה באופן המובהק ביותר עם יצחק

רבין.¹⁵ כראש ממשלה בשנות ה־70 רבין הניח את היסודות להסכם

השלום עם מצרים. במהלך כהונתו השנייה כראש ממשלה, בשנות

ה־90, רבין חתם על הסכם השלום עם ירדן ועל הסכמי אוסלו

והציב לעצמו יעד אסטרטגי: לחתום על הסכמים מדיניים גם עם סוריה ולבנון במטרה להגיע לפתרון

אזורי לסכסוך היהודי-ערבי.¹⁶ ב־1992 רבין נשא בכנסת את הנאום שהוזכר בתחילת המאמר וכותרתו

"שלום וביטחון – או מלחמה". בנאום זה הציג רבין את השקפת העולם של ממשלתו החדשה, בין

היתר בנוגע לשאלה המדינית-ביטחונית. כבר בתחילת דבריו הקפיד ראש הממשלה החדש לשרטט

בצורה הברורה ביותר את קווי השוני האידיאולוגיים המפרידים בינו לבין יריביו הפוליטיים:

15 Efraim Inbar, *Rabin and Israel's National Security* (Baltimore and London: Johns Hopkins University Press 1999), pp. 5, 134–169.

16 יצחק רבין, *פנקס שירות* ב (תל אביב: הוצאת ספרית מעריב, תשל"ט) 602; Joseph Alpher, 'Israel's Security Concerns in the Peace Process', *International Affairs*, 70 (1994), pp. 229–241.

"יש חילוקי דעות משמעותיים בין סדרי העדיפויות הלאומיות של הליכוד לבין אלה המוצעים על-ידנו בקווי היסוד... הנושא הראשון קשור בשלום וביטחון. אני מאמין שמרגע שהעם היהודי קבע שכאן בארץ ישראל תקום מדינתו, הוא קבע גם מי יהיו שכנינו. ומרגע שקבעו שכאן ורק כאן בארץ ישראל יכולה לקום מדינת היהודים, קבעו שלמעלה ממאה מיליון בני מדינות ערב - ארצות ערב, הפלסטינים - הם שיהיו שכנינו. במציאות שנוצרה קיימות אך ורק שתי אפשרויות: או שייעשה מאמץ רציני לעשות שלום, שלום וביטחון - חזרתי ואמרת בהזדמנויות רבות ששלום שאיננו נותן ביטחון אין לו משמעות - או האפשרות השנייה, שלעולם תאכל חרב".¹⁷

הפערים בין רבין ליריביו מימין לא החלו ב־1992. הרמטכ"ל לשעבר השמיע לאורך השנים ביקורת חריפה על מפעל ההתנחלויות, שאותו הגדיר בזיכרונותיו בתור "סרטן בגוף הדמוקרטיה הישראלית",¹⁸ ואף השתמש ברקורד הצבאי המפואר שלו כדי להפריך את טענות הימין בדבר התרומה של ההתנחלויות לביטחון ישראל - לדוגמה, כשקבע שלא הייתה "שום תבונה ביטחונית" בהקמה של רבות מהן.¹⁹ ב־1999, ארבע שנים אחרי רצח רבין, אהוד ברק - החייל המעוט בתולדות המדינה ובן טיפוחיו של רבין - נבחר לראשות הממשלה. מצויד ברזומה ביטחוני שאין שני לו ובהשקפה האסטרטגית של פטרונו הפוליטי, היה זה אך טבעי שברק ימשיך בדרך רבין. למרבה האירוניה, הוא היה המנהיג הישראלי שתרם יותר מכל להתרסקות הפרדיגמה המדינית-ביטחונית של השמאל.

רבין השמיע לאורך השנים
ביקורת חריפה על מפעל
ההתנחלויות והשתמש
ברקורד הצבאי המפואר
שלו כדי להפריך את
טענות הימין בדבר תרומת
ההתנחלויות לביטחון ישראל

פרדיגמה שנייה: "שלום אחר כך" (2000-2009)

חילופי פרדיגמות מתרחשים על-פי רוב בעתות משבר - כשתיאוריה קיימת לגבי העולם מאבדת את יכולתה להסביר, לחזות או לשנות את המציאות ויוצאת עקב כך מכלל שימוש. במקרה האירופי והאמריקאי, השקפת העולם הקיינסיאנית איבדה מכוחה בשנות ה־70, כשנדמה היה שאין ביכולתה להתמודד עם המשבר הכלכלי העולמי - ותוך שנים ספורות הניאו-ליברליזם תפס את מקומה.²⁰ במקרה הישראלי, קו פרשת המים היה ועידת קמפ דייוויד השנייה בשנת 2000 - פסגה שכינס נשיא ארצות-הברית, ביל קלינטון, במטרה להגיע להסדר קבע בין ישראל לפלסטינים. מיד עם כישלון הפסגה התגבש בישראל קונצנזוס רחב וגורף שלפיו לישראל "אין פרטנר" בצד הפלסטיני. גם אם הטענה הזו החלה כהאשמה אישית כלפי יו"ר הרשות הפלסטינית דאז, יאסר ערפאת, מהר מאוד היא זכתה לתוקף כללי: ברק ואנשיו הבהירו שוב ושוב

17 רבין 1992.

18 רבין תשל"ט, עמ' 551.

19 יצחק רבין, 'אנשים אינם עיוורים', תשובה להצעות לסדר היום בנוגע למתרחש ביש"ע ולרציחת יהודים וערבים, כנסת ישראל, ירושלים, 15 בדצמבר 1993.

20 David Harvey, *A Brief History of Neoliberalism* (Oxford and New York: Oxford University Press, 2007),

pp. 39-63.

כי לא ניתן לבטוח בהנהגה הפלסטינית כולה, משום שאינה בשלה לפשרה היסטורית.²¹ תוך שלושה חודשים מכישלון הפסגה פרצה האינתיפאדה השנייה – חמש שנים של שפיכות דמים שמוסגרו על-ידי המערכת הפוליטית באופן שחזק עוד יותר את תזת הייאוש של ברק.²² כך התנפצה לרסיסים האופטימיות של עידן אוסלו – ואיתה סיבת הקיום של השמאל הישראלי.²³

שנתיים לאחר מכן נולדה הפרדיגמה המדינית-ביטחונית שאנו מכנים "שלום אחר כך". בדומה לקודמתה, גם הפרדיגמה הזו התבססה על הדאגה מפני הסכנה הטמונה בהמשך הכיבוש הצבאי בשטחים. על-פי המחזיקים בגישה זו, האינטרס האסטרטגי העליון של ישראל הוא היערכות-מחדש – צבאית ואזרחית – מאחורי הקו הירוק, באופן שיבטיח רוב יהודי במדינה. לפי הגישה החדשה, ובניגוד לפרדיגמת "שלום עכשיו", תפנית היסטורית כזו יכולה להתממש בתנאים הנוכחיים רק באמצעות מהלך חד-צדדי ביוזמה ישראלית.²⁴ החתימה על הסכם תצטרך להידחות לעתיד, לכשיופיע סוף-סוף הפרטנר הפלסטיני המיוחל.

בניגוד לפרדיגמת "שלום עכשיו", גישת "שלום אחר כך" קובעת שבהיעדר פרטנר פלסטיני ניתן להבטיח את הרוב היהודי במדינה רק באמצעות מהלך מדיני חד-צדדי

מכל הדמויות בפוליטיקה הישראלית היה זה דווקא אריאל שרון – מעמודי התווך של מפעל ההתנחלויות – שהפך לנציג הפוליטי הבולט ביותר של הפרדיגמה החדשה. ב-2002, שיא האינתיפאדה השנייה, שרון הורה על בניית גדר ההפרדה שנועדה "למנוע ממחבלים גישה לריכוזי אוכלוסייה" בישראל.²⁵ על אף שהגדר לא הוקמה בדיוק על הקו הירוק, המתווה שלה היה קרוב מספיק לגבולות '67 כדי לרמוז ששם יעבור קו הגבול העתידי בין מדינת ישראל למדינה הפלסטינית. למגינת לבם של המתנחלים, התנחלויות רבות בגדה המערבית נותרו בצד המזרחי של המכשול, כלומר, בשטח הפלסטיני המיועד. בשנה שלאחר מכן שרון הטיל פצצה גדולה עוד יותר כשהכריז על נסיגה צבאית ואזרחית מרצועת עזה – "תוכנית ההתנתקות" שיושמה ב-2005.

מחנה השמאל ישב אמנם באופוזיציה באותה תקופה, אבל אנשיו הגיבו בהתלהבות למהפך התפיסתי המפתיע של "אבי ההתנחלויות". שרון, מצדו, ביצר את הקונצנזוס החדש על-ידי הקמה של מפלגת מרכז חדשה בשם "קדימה", שהורכבה מפורשי ליכוד שהלכו אחריו ומקבוצה של חברי

Ehud Barak, 'Israel Needs a True Partner for Peace', *New York Times*, 30 July 2001, 21
online at <http://www.nytimes.com/2001/07/30/opinion/israel-needs-a-true-partner-for-peace.html>.

Del Sarto 2017, pp. 34-36, 43, 45 22

Del Sarto 2017, p. 21; Yuval Feinstein and Uri Ben-Eliezer, 'Failed peace and the decline in liberalism in Israel: A spiral model', *Mediterranean Politics*, 15 February 2018, p. 9; Uri Ben-Eliezer, 'The Civil Society, the Uncivil Society, and the Difficulty Israel Has Making Peace with the Palestinians', *Journal of Civil Society*, 11 (2015), p. 182. 23

Del Sarto 2017, pp. 47-48; Ami Pedahzur, *The Triumph of Israel's Radical Right* (New York: Oxford University Press, 2012), p. 160; Mohanad Mustafa and As'ad Ghanem, 'The Empowering of the Israeli Extreme Right in the 18th Knesset Elections', *Mediterranean Politics*, 15 (2010), p. 31. 24

Israel's Ministry of Foreign Affairs, 'Saving Lives: Israel's Anti-Terrorist Fence, Answers to Questions', 25
February 2004, accessed 13 February 2019,

https://mfa.gov.il/MFA_Graphics/MFA%20Gallery/Documents/savinglives.pdf.

כנסת שעזבו את מפלגת העבודה. כעבור כמה שנים, כשאהוד אולמרט, יורשו של שרון, התמודד על ראשות הממשלה, הוא התחייב להרחיב את תוכנית ההתנתקות גם לגדה המערבית במסגרת מה שכינה "תוכנית ההתכנסות".²⁶ שלא במפתיע, אולמרט – איש ימין לשעבר – זכה לתמיכה של מצביעי שמאל ותיקים רבים, שנותרו ללא בית פוליטי התומך בנקיטת יוזמה מדינית.²⁷

פרדיגמה שלישית: "שלום אף פעם" (2009-)

למרות המאמצים הרבים, הימין הדתי נחל כישלון חרוץ במניעת תוכנית ההתנתקות. כתוצאה מהטראומה, ומתוך כוונה לסכל פינוי התנחלויות נוסף בעתיד, הנהגת יש"ע החריפה את מאמצייה לשנות את דמותה של החברה בישראל.²⁸ אחד היעדים העיקריים שסימנו לעצמם היה חיסול האמינות הביטחונית של השמאל. כך, למשל, במשך שנים מנהיגי המתנחלים הפריזו בתיאור ההשלכות השליליות של הנסיגה מעזה, התעלמו מהשלכותיה החיוביות²⁹ והאשימו את מחנה השמאל

בתוצאות ההתנתקות – על אף שהמבצע כולו נהגה, תוכנן ובוצע על-ידי ממשלת ימין. תוך זמן קצר עזה הפכה לדוגמה הפרדיגמטית בוויכוח הציבורי לכישלון התפיסה המדינית-ביטחונית של השמאל: כל פיסת קרקע שניתן לפלסטינים – הזהירו דוברי הימין שוב ושוב – תשמש לירי על ישראל. השמאל נקלע למצב מביך כשנאלץ להגן בפומבי על מהלך חד-צדדי שהוא אמנם תמך בו אך לא הוציא אותו לפועל. במהלך העשור שאחרי ההתנתקות, המאמץ העיקש של הימין וסבבי האלימות החוזרים ונשנים בין ישראל לפלסטינים הניבו תוצאות משמעותיות. ראשית, הזיקה ההיסטורית בין מפלגת העבודה לסוגיות ביטחוניות התפוגגה לחלוטין. שנית, טיעונים נעדרי בסיס עובדתי לגבי הנחיצות הביטחונית של ההתנחלויות הפכו לאקסיומות בלתי-מעוררות בדיון הציבורי.³⁰ שלישית, כל הטלת ספק באפקטיביות של השימוש בכוח צבאי החלה להיתפס כאנטי-פטריוטית.

ראשית הזיקה ההיסטורית
בין מפלגת העבודה לסוגיות
ביטחוניות התפוגגה
לחלוטין. לאחר מכן טיעונים
חסרי בסיס עובדתי לגבי
הנחיצות האסטרטגית
של ההתנחלויות הפכו
לאקסיומות בדיון הציבורי

Olmert: 'Realignment in One Step', *ynetnews*, 6 January 2018, online at²⁶

<https://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-3257780,00.html>.

Hazan 2007, p. 267, 283 [Table 1]²⁷

Feinstein and Ben-Eliezer, 2018, p. 6; Oded Haklai, 'Religious-Nationalist Mobilization and State

Penetration: Lessons from Jewish Settlers' Activism in Israel and the West Bank', *Comparative Political Studies*, 40 (2007), pp. 724-735; Menachem Klein, *The shift: Israel-Palestine from border struggle to ethnic conflict* (New York: Columbia University Press, 2010), pp. 47-83; Dani Filc and Udi Lebel, 'The Post-Oslo Israeli Populist Radical Right in Comparative Perspective: Leadership, Voter Characteristics and Political Discourse', *Mediterranean Politics*, 10 (2005), p. 85.

אבישי בן שושן-גורדיס, 'המאזן האסטרטגי של הנסיגה הישראלית מרצועת עזה (2005-2016)' (ירושלים: מולד – המרכז להתחדשות הדמוקרטיה, תשע"ו).

Molad, 'Peace Process, Settlements, National Priorities: Molad Survey 2013 Part II', last modified 30 December 2013, <http://www.molad.org/images/upload/files/2013-poll-part-2.pdf>; Del Sarto 2017, p. 217.

השמאל הגיב להתפתחויות הללו בארבע דרכים שונות, שיחד הפכו את המערכת הפוליטית בישראל למונר־אידאולוגית בנושאי ביטחון: (1) תיעול מאמצים לחו"ל; (2) קידום פתרון המדינה האחת; (3) התמקדות בפן המוסרי־משפטי של הסכסוך; (4) נסיגה מהוויכוח הביטחוני תוך אימוץ עמדות הימין. שלוש דרכי הפעולה הראשונות אומצו בעיקר על־ידי ארגוני חברה אזרחית, אקטיביסטים ואינטלקטואלים. ראשית, רבים מהם העבירו את מוקד הפעילות שלהם מהזירה המקומית לבינלאומית. כך, למשל, כמה מארגוני זכויות האדם

הבולטים בארץ קיבלו החלטה אסטרטגית למקד מאמצים ומשאבים לא בשכנוע אזרחי ישראל בצדקת דרכם, אלא בעבודה מול גורמים בינלאומיים כדי שיפעילו לחץ על ישראל. לתפיסתם, הדרך היחידה לסיום הכיבוש היא כפייה של פתרון מבחוס.³¹ כצפוי, מגמה זו הניבה עד כה תוצאות דלות ושיחקה לידי הימין בכך שהקלה עליו להאשים את השמאל כולו בניתוק וניכור ממדינת ישראל ואזרחיה. במקביל, אינטלקטואלים המזוהים עם השמאל החלו לבטא בכומבי תמיכה בהקמת מדינה אחת בין הירדן ליס, תוך שהם מהדהדים לא אחת טיעונים מבית היוצר של מועצת יש"ע, כמו, למשל, שמפעל ההתנחלויות "עבר את נקודת האל־חזור".³² פתרון המדינה האחת,

חשוב לציין, מעולם לא הצליח לצבור תמיכה מחוץ לחוגים אקדמיים מצומצמים ולא הציב אתגר פוליטי לפרדיגמה המדינית־ביטחונית של הימין – בין היתר, משום שתומכיו אינם משחקים כלל במגרש הביטחוני: הנימוקים המשמשים אותם הם, בראש ובראשונה, זהותיים ומוסריים.³³ בתוך כך, שחקנים פוליטיים משמאל למפלגת העבודה – מרצ, למשל – מצאו פתרון משלהם: הימנעות כמעט מוחלטת מעיסוק בנושאים ביטחוניים והתייחסות לסכסוך הישראלי־פלסטיני כשאלה מוסרית־משפטית בלבד, שעניינה הפרה שיטתית של זכויות אדם. בקרב הדור הצעיר של פעילי השמאל התבססה ההנחה שביטחון לאומי הוא נושא השייך, מעצם טיבו, לימין.

התגובה הרביעית – נסיגה מהוויכוח הביטחוני ואימוץ עמדות הימין – יושמה בידי הרוב המכריע של מחנה המרכז־שמאל, ובאה לידי ביטוי בשינויים שחלו במפלגת העבודה בעשור האחרון ובהמשך גם במפלגות המרכז החדשות. בסוף 2011, זמן קצר אחרי המחאה החברתית, נבחרה שלי יחימוביץ' לראשות מפלגת העבודה. יחימוביץ', מהנציגות הבולטות של השמאל הכלכלי בישראל, החליטה לנתק את המפלגה מתפיסת העולם המדינית־ביטחונית שזוהתה איתה במשך שנים ולהחליפה בעיסוק בלעדי בנושאים חברתיים־כלכליים. המהלך כלל שכתוב של ההיסטוריה המפלגתית. כך,

31 לדוגמה ראו: Raphael Ahren, 'At UN, B'Tselem Chief Blasts Israel; Envoy Calls Him "Collaborator"' *Times of Israel*, 18 October, 2018, <https://www.timesofisrael.com/in-un-btselem-chief-blasts-israeli-policies-envoy-calls-him-a-collaborator>

32 לדוגמה אופיינית ראו א"ב יהושע, 'הגיעה העת להיפרד מחזון שתי המדינות', *הארץ*, ה־12 באפריל 2018, <http://www.haaretz.co.il/magazine/the-edge/premium-MAGAZINE-1.5992832>. מאמר זה, ורבים אחרים מסוגו, מבוססים על "תזת האי־הפיכות" שמירון בנבישתי ניסח בשלהי שנות ה־80.

33 Assaf Sharon, 'Half a Loaf', *Boston Review*, October 12, 2015, <http://bostonreview.net/books-ideas/assaf-sharon-israel-palestine-two-state>.

רוב מחנה המרכז־שמאל
בחר לסגת מהוויכוח
הביטחוני ולאמץ את
עמדות הימין. מגמה זו
באה לידי ביטוי בשינויים
שחלו במפלגת העבודה
בעשור האחרון ובהמשך גם
במפלגות המרכז החדשות

ל"כחול לבן" היו כל הנכסים
הפוליטיים הדרושים כדי
לשמש נקודת מפנה בתהליך
הויתור של המרכז-שמאל
על הוויכוח הביטחוני:
מעולם לפני כן לא עמדו
בראש רשימה שלושה
רמטכ"לים לשעבר

למשל, בריאיון לערוץ 7 הכריזה יחימוביץ' כי "לכנות את מפלגת העבודה מפלגת שמאל זה עוול היסטורי", כשהיא מתכוונת לשמאל בהקשר המדיני-ביטחוני.³⁴ יושבת הראש החדשה אף החלה לחזר אחר מצביעי ימין אידאולוגים באופן ישיר, והאשימה חלק מהשמאל בשנאה עיוורת כלפי מתנחלים.³⁵ לאחר כישלון צורב בבחירות הכלליות, המחליף שלה בתפקיד, יצחק (בוז'י) הרצוג, התחייב להחזיר את המפלגה לשורשיה האידאולוגיים. אבל בפועל מעבר להבטחה עמומה לגבי מחויבות ל"פתרון אזורי" לסכסוך, מעט מאוד השתנה. למעשה, בהתבטאויותיו הציבוריות הרצוג אישר פעם אחר פעם את תזת ה"אין פרטנר". כך, לדוגמה, כשאמר כי "אנחנו לא

יודעים אם יש מי שיישב איתנו בכלל [למשא ומתן]."³⁶ בהזדמנות אחרת הזהיר את פעילי המפלגה: "אנחנו חייבים להפסיק לתת תחושה שאנחנו אוהבי ערבים".³⁷ אבי גבאי, יורשו בתפקיד, הביא את תהליך ההאחדה האידאולוגית לשיאים חדשים, כשהכריז שלא יפנה התנחלויות במסגרת הסכם שלום וכינה אותן "הפנים היפות של הציונות".³⁸ את הביטוי המוחשי ביותר למהפך המונות-אידאולוגי של המפלגה סיפק גבאי כשהכריז: "בנושאי ביטחון וירושלים אין אופוזיציה וקואליציה בישראל".³⁹

ל"כחול לבן", רשימת מרכז-שמאל חדשה שהוקמה בתחילת 2019, היו כל הנכסים הפוליטיים הדרושים כדי לשמש נקודת מפנה בתהליך הויתור של המרכז-שמאל על הוויכוח הביטחוני: מעולם לפני כן לא עמדו בראש רשימה אחת שלושה רמטכ"לים לשעבר, שהיו יכולים לנצל את עברם הצבאי העשיר ואת הלגיטימציה הציבורית שלהם בעניינים ביטחוניים כדי לבסס מחדש את הקשר שבין המחנה הפוליטי שלהם לבין ביטחון המדינה. ואכן, ליוקרה המקצועית המשותפת של גנץ-אשכנזי-יעלון הייתה חשיבות עצומה: מיד עם ההכרזה על הקמתה, "כחול לבן" הפכה למפלגת שלטון אלטרנטיבית. מפלגת העבודה ומרצ, שהתמקדו באותה עת בנושאים חברתיים ואזרחיים, נדחקו במהרה לשולי הפוליטיקה הישראלית.

נתניהו, מצדו, מיהר להבין את גודל האיום שנשקף לעתידו הפוליטי מצד שלושה מפקדים בכירים לשעבר ומיקד את קמפיין הבחירות שלו בערעור הלגיטימציה הביטחונית שלהם – ובמיוחד של בני גנץ, מועמד "כחול לבן" לראשות הממשלה. וכך, לאורך שלוש מערכות הבחירות של 2019-2020

34 יהונתן ליס, 'שלי יחימוביץ': "לכנות את העבודה כשמאל זה עוול היסטורי", הארץ, ה-8 בנובמבר 2012, <https://www.haaretz.co.il/news/elections/1.1860121>

35 אפי אברהם, 'יחימוביץ': מסתייגת מהפיכת המתנחלים לשורש כל רע', סרוגים, ה-11 באוקטובר 2012, <https://tinyurl.com/y9oy56h2>

36 יאיר אטלמן, 'הרצוג': "אנו בעימות עם הפלסטינים, לא ברור שיש מי שישב איתנו", וואלה!, ה-10 במרץ 2015, <https://elections.walla.co.il/item/2836606>

37 אלמוג בן זכרי, 'הרצוג': עלינו להפסיק לתת תחושה שאנחנו תמיד אוהבי ערבים', הארץ, ה-19 באפריל 2016, <https://www.haaretz.co.il/news/politi/1.2921021>

38 טל שלו, 'גבאי סירב להתחייב לריבונות ישראלית בבקעה': "לא תמשכו אותי בלשוני", וואלה!, ה-22 בנובמבר 2017, <https://news.walla.co.il/item/3113727>

39 חזקי ברוך, 'אבי גבאי': "פתרון שתי המדינות: אינטרס ישראלי", ערוץ 7, ה-15 בדצמבר 2017, <https://www.inn.co.il/News/News.aspx/361525>

נתניהו ומפלגתו לא טרחו לפרסם מצע או להציג לבחוריהם תוכנית ברורה באף אחד מהנושאים שעל סדר היום הציבורי. הקמפיין שלהם התמקד במסר אחד ויחיד: נתניהו ישמור על אזרחי ישראל, ואילו גנץ יפקיר את ביטחונם. מעבר לסיסמה המובילה של מסע הבחירות – "נתניהו - ימין, חזק. גנץ - שמאל. חלש." – אנשי הליכוד גם תקפו את התפקוד של גנץ במהלך מבצע "צוק איתן", ערערו על סמכותו הביטחונית לאור הפריצה לטלפון הנייד שלו על-ידי גורמים איראניים, וטענו כי הוא סחיט ועלול להעמיד את ישראל בסכנה. מעל לכל, נתניהו ואנשיו ביקשו ליצור זיהוי בין גנץ לבין "הרשימה המשותפת". ההיגיון שבבסיס האסטרטגיה הזו ברור: מי שמצביע לגנץ, מצביע למעשה לנציגי הציבור הערבי, שהם לפי הנרטיב הזה תומכי טרור המסכנים את ביטחון ישראל.

בשעה שנתניהו ניהל קמפיין
אגרסיבי ממוקד ביטחון,
רשימה בראשות שלושה
רמטכ"לים לשעבר התמקדה
בנושאים אפוליטיים כמו
טוהר המידות ומינהל תקין,
והתבססה על מסרים עמומים
כמו "ישראל לפני הכל"

"כחול לבן", בניגוד לנתניהו, מיאנו לנצל את ההזדמנות שנקרתה בדרכם. כשנתניהו האשים אותם בהיותם "שמאל חלש", הם ענו ב"אין יותר ימין ושמאל" – ובאותה נשימה הסבירו לציבור שהם בכלל מפלגת מרכז-ימין. בכך אישרו את הטענה המובלעת שלפיה השמאל איננו לגיטימי. מצד אחד אנשי "כחול לבן" התעקשו שוב ושוב כי עבר זמנה של החלוקה לימין ומשמאל, ומצד שני הציגו את עצמם לציבור, מבחינה אידאולוגית, כגרסה מנומסת ונקיית כפיים של "הליכוד". וכך, בשעה שנתניהו ניהל קמפיין אגרסיבי ממוקד ביטחון, רשימה בראשות שלושה רמטכ"לים לשעבר בחרה להתמקד בנושאים אפוליטיים כמו טוהר המידות ומינהל תקין, והתבססה על מסרים עמומים כמו "ישראל לפני הכל". לרשימה אף צורפו יועז הנדל וצבי האוזר, אנשי ימין מובהקים, אשר עמדו בעשור האחרון בחזית מסע הדה-לגיטימציה נגד השמאל. למרות תרומתם האלקטורלית האפסית, השניים שובצו בתפקידים בכירים במטה הבחירות של הרשימה ולאחר מכן בקואליציה.

בקמפיין ייעודי לציבור המתנחלים התחייבו אנשי "כחול לבן" כי "לא תהיה התנתקות שנייה" והדגישו את תרומת ההתנחלויות לביטחון. "אני שמח לראות את ההתרחבות והגידול של היישוב", אמר משה (בוגי) יעלון במהלך ביקור בהתנחלות לשם שבשומרון. "כשמסתכלים לכיוון מערב ורואים את האורות של גוש דן, ניתן להבין את חשיבותו הביטחונית-אסטרטגית של היישוב כאן בפרט ושל ההתיישבות ביהודה ושומרון בכלל, מעבר למימוש זכותנו להתיישבות בכל חלקי ארץ ישראל".⁴⁰ במהלך הקמפיין, סיפוח הבקעה אף הפך להבטחת בחירות רשמית של "כחול לבן" – רשימה, חשוב להזכיר, שחלק ניכר מתומכיה הם מצביעי מרכז-שמאל.⁴¹ "בקעת הירדן", הכריז גנץ, "היא חומת המגן המזרחית של ישראל בכל תרחיש עתידי שלא יקרה". הנאום שנשא בוועידת מינכן לביטחון

40 יובל קרני, 'הסמן הימני של גנץ: יעלון ערך כנס בשומרון', ynet, ה-3 בפברואר 2019, <http://ynet.co.il/articles/0,7340,L-5457511,00.html>

41 דרור פייטלסון, 'מאיפה מגיעים המצביעים של כחול לבן, ולאן הולכים מצביעי כולנו?', TheMarker, ה-8 באפריל 2019, <https://www.themarker.com/blogs/dror-feitelson/BLOG-1.709189>. על-פי סקר שערך מרכז "מולד" ב-2020, יותר מ-80% מצביעי "כחול לבן" מגדירים את עצמם כ"מרכז" או "שמאל".

זמן קצר לאחר הקמת "כחול לבן" היה ביטוי מובהק לכניעה של גנץ ואנשיו בפני פרדיגמת "שלום אף פעם". "כשבטיחון ישראל תחת איום, אין הבדל בינינו", אמר גנץ ביחס לתפיסת הביטחון שלו ושל נתניהו. "בנושא הקריטי הזה אין ימין ואין שמאל. אין קואליציה ואין אופוזיציה, כשזה מגיע להגנה על ביטחון ישראל". במקביל, מפלגת העבודה ניסתה שוב לרוץ כמפלגה חברתית ללא כל ימרות שלטוניות, ובסבב הבחירות השני של 2019 אף התאחדה עם מפלגת הימין "גשר" בראשות אורלי לוי-אבקסיס.

באופן כללי, חשוב לציין שבמהלך השנים פוליטיקאים ממחנה המרכז-שמאל המשיכו להצהיר מדי פעם על שאיפתם לפשרה טריטוריאלית עם הפלסטינים.⁴² אלא שהתבטאויות מעורפלות ונדירות אלה לא היו יותר מהצהרות חגיגיות, וככאלה, לא עוררו עימותים משמעותיים עם המחנה היריב. בפועל, במהלך העשור האחרון "מחנה השלום" הישראלי נמנע באופן סדרתי מהשמעת ביקורת ביטחונית על הימין וגיבה את יריביו הפוליטיים

בעשור האחרון, לראשונה
בתולדות המדינה, אף שחקן
פוליטי מרכזי לא קרא
תיגר על המשנה הביטחונית
של מחנה הימין והציב לה
אלטרנטיבה ברורה

בכל אחד מצמתי ההכרעה החשובים שנקרו בדרכו. לעתים אפילו השמיע ביקורת העוקפת את מדיניות הממשלה מימין. לראשונה בתולדות המדינה אף שחקן פוליטי מרכזי לא קרא תיגר על המשנה הביטחונית של מחנה הימין והציב לה אלטרנטיבה רצינית וברורה.

וכן, "שלום אחר כך" הפך ל"שלום אף פעם". הכניעה הזו של השמאל לא רק הביאה לקריסתו האלקטורלית, אלא גם שרטטה מחדש את גבולות הפוליטיקה הישראלית. הנחות היסוד של הפרדיגמה החדשה, שאומצה בהדרגה על-ידי המרכז-שמאל, הן אלה שעמדו בבסיסה של תפיסת העולם הימנית במשך עשרות שנים: (1) שלום אינו ברי-השגה; (2) אין פרטנר פלסטיני; (3) ההתנחלויות חיוניות לביטחון ישראל ומכאן שהכיבוש הכרחי; (4) פינוי התנחלויות אינו אפשרי מבחינה מעשית בשל הגידול במספר האזרחים הישראלים בגדה המערבית; (5) אלימות חייבת להיענות באלימות רבה יותר; (6) דרך הפעולה היחידה העומדת בפני ישראל בטווח הארוך היא לא פתרון מדיני כי אם "ניהול הסכסוך".⁴³ מה שהוצג על-ידי רבין ב-1992 כחזון בלהות שיש להימנע ממנו, הפך ב-2015, בפיו של נתניהו, להבטחה: "שואלים אותי אם לעד נחיה על חרבנו – כן".⁴⁴

Raoul Wootliff, 'Herzog: For Now, Two-State Solution Unrealistic', *Times of Israel*, 22 April 2018, online at <https://www.timesofisrael.com/herzog-for-now-two-state-solution-unrealistic/>; 42

Gil Hoffman and Joy Bernard, 'Gabbay Clarifies Position on Settlements Following Left Wing Outrage', *Jerusalem Post*, 17 October 2017, online at <http://www.jpost.com/Israel-News/Politics-And-Diplomacy/Zionist-Union-head-No-evacuating-settlements-507614>.

Assaf Sharon, 'Failure in Gaza', *New York Review of Books*, 25 September 2014, online at <http://www.nybooks.com/articles/2014/09/25/failure-gaza/>; Del Sarto, 2017, pp. 80, 211-212, 213, 223. 43

See Del Sarto, *op. cit.*, Ref. 85, pp. 80, 211-212, 213, 223. 44

Barak Ravid, 'Netanyahu: I Don't Want a Binational State, but We Need to Control All of the Territory for the Foreseeable Future', *Haaretz*, 26 October 2015, online at <https://www.haaretz.com/israel-news/.premium--1.5413500>.

© Wikipedia, Facebook

פרדיגמת "שלום אף פעם" הזו באה לידי ביטוי באופן ברור בניסיונות של כל ממשלות נתניהו מאז 2009 לשמר את הסטטוס־קוו בגדה המערבית וברצועת עזה. אבל מה לגבי "הסכמי אברהם", שנחתמו בין ישראל לבין מדינות המפרץ ב־2020? לטענת דוברי הימין, הסכמים אלה מבשרים את תום עידן הוויתורים הטריטוריאליים ואת הופעתה של פרדיגמה מדינית־ביטחונית חדשה.

על־פי פרדיגמה זו, המכונה בפי נתניהו "שלום תמורת שלום",

ישראל יכולה להגיע להסדרים מדיניים עם מדינות ערב על בסיס

אינטרסים כלכליים וגיאו־פוליטיים משותפים בלבד, ללא צורך

בפשרה טריטוריאלית.⁴⁵ אלא שזוהי פרשנות בלתי־משכנעת לאירועי

השנתיים האחרונות. בפועל, הסכמי הנורמליזציה אינם משפיעים

על ליבת הסכסוך היהודי־ערבי – קרי, השאלה הפלסטינית והיחסים

של ישראל עם מדינות ערב שעמן יש לה גבול משותף. מכאן

יוצא שהגישה שנתינהו מקדם אינה מחליפה את פרדיגמת "שלום

אף פעם", אלא משלימה אותה: עם מדינות שאין להן תביעות

טריטוריאליות כלפי ישראל אפשר לעשות "שלום תמורת שלום", אך עם האחרות אין ברירה

אלא להמשיך לנהל את הסכסוך. כפי שניסח זאת ד"ר אסף דוד, ההסכמים "מבסס[ים] למעשה

קואליציה ישראלית־ערבית המשמרת את הכיבוש".⁴⁶

בשורה התחתונה, "הסכמי אברהם" לא שינו את העמדה הפאסיבית של שני המחנות הפוליטיים

בארץ בכל הנוגע לשאלות המפתח שבלב הסכסוך היהודי־ערבי. יתרה מכך, עם חתימת ההסכמים

מחנה המרכז־שמאל נתקף מבוכה, ונמנע באופן כמעט גורף מלהציג עמדה שונה מזו של הימין

ביחס למשמעות של ההסכמים ולתוכנם. לאחר ביטול צעדי הסיפוח בגדה המערבית, המרכז־שמאל

אף ספסס את ההזדמנות שנקרתה בדרכו לקבע את הדימוי של רעיון הסיפוח ככזה שמנוגד באופן

מוחלט לאינטרסים הלאומיים של ישראל. בקיצור, ההאחדה האידיאולוגית נותרה בעינה.

45 את התפיסה הזו הציג נתניהו כבר בספרו 'מקום תחת השמש' (הוצאת "ידיעות אחרונות", 1993): "מדינת ישראל שבה יחיו שמונה או עשרה מיליון יהודים בעוד כמה עשרות שנים, תוכל ליהנות משגשוג, מתנופה ומעצמאות. דווקא משום שהמדינה היהודית תתחזק כל־כך, ייאלץ בסופו של דבר רובו של העולם הערבי לעשות עמה שלום אמת".

46 אסף דוד, 'ההסכם עם איחוד האמירויות הוא רע, אך יכול להוביל לטוב', שיחה מקומית, ה־24 באוגוסט 2020, <https://tinyurl.com/5eubchnn>

מהאחדה אידיאולוגית לפוליטיקת אין-אוניס

בין אם הנושא שנזנח הוא הוויכוח הכלכלי כמו במקרים של השמאל האירופי והאמריקאי, או הוויכוח המדיני-ביטחוני כמו במקרה של השמאל הישראלי, המסר ששני המחנות הפוליטיים העבירו לאזרחים היה זהה: מימד מרכזי בחיי היומיום שלכם הוא בבחינת גזירה משמיים הנמצאת מעבר להישג ידה של כל פעולה קולקטיבית. הן השמאל האירופי והאמריקאי והן השמאל הישראלי ויתרו, בפועל, על תפקידים המסורתי – ואולי אפילו הסטרוקטורלי – במערכת הפוליטית. כתוצאה מכך, האיזון שבבסיס המפה הפוליטית הופר, והיא החלה לנטות באופן מובהק לצד אחד. במקרה האירופי והאמריקאי נאמר לאזרחים שמצופה מהם לקבל בהכנעה כל מכה שתנחית עליהם "היד הנעלמה" של השוק החופשי והגלובליזציה; בישראל המסר היה שאין מה לעשות עם המהלומות מצד "היד הנעלמה" של ההיסטוריה והסכסוך הנצחי בין יהודים לערבים.

ההתייחסות הזו לבעיות מעשה ידי אדם כאילו היו כוחות טבע יוצרת סוג של פוליטיקה שניתן לכנות "פוליטיקת אין-אוניס": הערכת-חסר מתמשכת של יכולתנו לפעול כסוכנים בעלי יוזמה בעולם

ולעצב את עתידנו דרך פעולה קולקטיבית משותפת. זהו בדיוק

הלך הרוח הפאסיבי שאומץ על-ידי מפלגות מרכז-שמאל באירופה

ובארצות-הברית בעשור האחרון של המאה ה-20 ובעשור הראשון

של המאה ה-21. קחו, לדוגמה, את ההצהרה הבאה של טוני בלייר,

מתוך נאום שנשא ב-2005: "יש מי שטוען שאנחנו צריכים לעצור

ולדון בגלובליזציה. אפשר באותה מידה לדון בשאלה האם זה בסדר

שהסתיו בא אחרי הקיץ".⁴⁷ באופן דומה, אחרי האינתיפאדה השנייה

פוליטיקאים ישראלים מהמרכז-שמאל החלו לדבר על חוסר הסיכוי

להגיע אי-פעם לפשרה עם הפלסטינים. באירופה, ארצות-הברית

וישראל כאחד ראשי השמאל זנחו באופן פומבי והפגנתי את המורשת

האידיאולוגית של המחנה שלהם. מפלגות סוציאל-דמוקרטיות

באירופה התנערו מבעלי הברית המסורתיים שלהן, ארגוני העובדים,

ואילו בישראל ראשי השמאל שמו לעצמם למטרה להישמע אגרסיביים יותר כלפי ערבים ממנהיגי

הימין ולא בחלו גם בהתבטאויות גזעניות כדי לעשות זאת.⁴⁸ ההתעקשות של השמאל האירופי,

האמריקאי והישראלי על כך שהמציאות אינה ניתנת לשינוי הייתה בגדר הכאה פומבית על חטא:

טקס היטהרות שנועד לאותת לציבור כי נפטרו סוף-סוף מהשאיפה הנאיבית והרת-האסון לשלום

(במקרה הישראלי) ולחברה צודקת (במקרה האירופי והאמריקאי).

באירופה וארצות-הברית
האזרחים התבקשו לקבל
בהכנעה כל מכה ש"היד
הנעלמה" של השוק החופשי
הנחיתה עליהם. בישראל
המסר היה שאין מה לעשות
עם המהלומות מצד "היד
הנעלמה" של הסכסוך
הנצחי בין יהודים לערבים

⁴⁷ Tony Blair's Conference Speech, *Guardian*, 27 September 2005, online at

<https://www.theguardian.com/uk/2005/sep/27/labourconference.speeches>.

⁴⁸ Mcllroy 1998, 'The Enduring Alliance? Trade Unions and the Making of New Labour, 1994-1997', *British*

Journal of Industrial Relations, 36: pp. 537-564.

חשוב להדגיש כי מפלגות שמאל שעוברות תהליכים כאלה לא פשוט הופכות לימניות, ולעתים קרובות ממשיכות לשלם מס שפתיים תקופתי לתפקידן המסורתי כנושאות דגל השלום או הצדק החברתי. פוליטיקת האינאונים משמרת את הסטטוס-קוו על-ידי כך שהיא מצד אחד מבכה על קיומו – ומצד שני מתעקשת שאין מה לעשות לגביו. נוסף על כך, תחרות פוליטית כלשהי ממשיכה להתקיים גם בתנאים מונו־אידיאולוגיים, אלא שהאופי שלה משתנה:

במקום שאלות של מדיניות, אינטרסים וערכים הזירה הפוליטית עוברת להתמקד בוויכוח על ניהול.⁴⁹ מינהל תקין, ולא הנהגה, מוכתר כאידיאל של החיים הציבוריים: תחרות פרסונלית סביב השאלה מי יצליח יותר במזעור הכאב הבלתי־נמנע שהמציאות משיתה עלינו – בין אם מדובר במטחי רקטות מעזה או בסגירת מפעלים בערים פוסט־תעשייתיות. תהליך נוסף שמתרחש עקב המעבר לפוליטיקת אינאונים הוא מה שהסוציולוג האמריקאי ריצ'רד סנט מכנה "אינפלציה של סמלים"⁵⁰: בהיעדר תחרות פוליטית ממשית, שחקנים פוליטיים ממקדים את תשומת הלב הציבורית בהבדלים טריוויאליים, ואפילו דמיוניים, בינם לבין יריביהם – כמו, למשל, הוויכוח הציבורי על ציד שועלים בבריטניה, "מלחמות התרבות" בפוליטיקה האמריקאית

או השערוריות הקשורות לדגל ולהמנון בישראל.⁵¹ מכאן נובע שאינאונים, אמיתי או מדומה, יכול דווקא לחזק שחקנים פוליטיים: עבור פוליטיקאים הפועלים בעתות משבר, חופש פעולה והיכולת לחולל שינויים במציאות – פירושם נשיאה באחריות. אוזלת יד, לעומת זאת, משחררת נבחר ציבור מהסיכונים הכרוכים בעשייה. אחרי הכל, איך אפשר לבוא בתלונות למנהיג שעשה את הדבר היחיד שניתן היה לעשות?

בעידן ההאחדה
האידיאולוגית מינהל תקין,
ולא הנהגה, מוכתר כאידיאל
של החיים הציבוריים:
תחרות פרסונלית סביב
השאלה מי יצליח יותר
במזעור הכאב הבלתי־נמנע
שהמציאות משיתה עלינו

היד הנעלמה	הנחת יסוד	מטרת הפוליטיקה	תפיסת עולם שלטת	
של השוק	גלובליזציה כאחד מאיתני הטבע	ניהול הכלכלה	ניאו־ליברליזם	אירופה וארה"ב
של ההיסטוריה	הסכסוך הישראלי-ערבי כגזרת גורל	ניהול הסכסוך	"שלום אף פעם"	ישראל

Blyth and Katz 2005, p. 34 49

Richard Sennett, *The Culture of the New Capitalism* (London and New Haven: Yale University Press, 2006), pp. 164-165.

51 לדוגמה ראו: Gil Stern Hoffman, 'Politicians Slam 'Ha'aretz' for Removing Israeli Flag at Conference', *Jerusalem Post*, 14 December 2015, online at <https://www.jpost.com/Arab-Israeli-Conflict/Politicians-slam-Haaretz-for-removing-Israeli-flag-at-conference-437298>; Stern 2016; Stuart Winer, 'Netanyahu Blasts Hebrew U Over Report it Nixed Hatikva to Avoid Offending Arab Students', *Times of Israel*, May 18, 2017, <https://www.timesofisrael.com/netanyahu-blasts-hebrew-u-over-report-it-nixed-hatikvah-to-avoid-offending-arab-students>.

דוגמה מובהקת לתופעה הזו בהקשר הישראלי אפשר למצוא במבצע "צוק איתן" ברצועת עזה ב־2014. ההירדררות הביטחונית שקדמה למבצע הפריכה את כל הנחות היסוד שעליהן נשענה גישת "ניהול הסכסוך" של נתניהו וחשפה את כישלונה: המבצעים הצבאיים בשנים שלפני "צוק איתן" והטלת המצור על הרצועה לא הביאו רגיעה לאזור – כלומר, הפעלת כוח לבדה אינה הפתרון; בניגוד למצב בעזה, שיתוף הפעולה עם הרשות הפלסטינית בגדה המערבית מונע אלימות נגד ישראלים – כלומר, קיים פרטנר פלסטיני שניתן להגיע איתו להבנות; "ניהול הסכסוך" לא באמת משמר את הסטטוס־קוו – הוא תורם לעיצוב של מציאות חדשה שבה המרחק בין הצדדים גדל באופן עקבי; ההתנחלויות לא תורמות לביטחון – היה ירי מעזה לפני ההתנתקות וגם אחריה, ולמעשה, נרשמה ירידה במספר ההרוגים מאז הנסיגה מהרצועה.⁵²

בעשור האחרון כל אקט של אלימות מצד הפלסטינים מופרד אוטומטית מנסיבותיו ההיסטוריות ומסיבותיו המיידיות. כל אזכור לגורמים שבגינם האלימות מתפרצת מדי שנתיים-שלוש זוכה לגינוי בתור הזדהות פסולה עם האויב

אף אחד מהטיעונים הללו לא הושמע באופן עקבי על־ידי האופוזיציה. מכיוון שחבריה נמנעו ממתחת ביקורת ביטחונית על הממשלה, המבצע כולו מוסגר כהתפתחות בלתי־נמנעת – טבעי כמו החום והלחות של יולי־אוגוסט שבמהלכם התרחש. התגובה האופוזיציונית הייתה רופסת כל־כך שבשום שלב הממשלה לא נאלצה אפילו ליידע את הציבור מהן מטרות המבצע שבמהלכו נהרגו יותר מ־70 ישראלים.⁵³ הדה־פוליטיזציה של "צוק איתן" התרחשה בשלושה שלבים, שאינם ייחודיים למבצע הספציפי הזה ומאפיינים כמעט כל אירוע ביטחוני בישראל בעשור האחרון. דבר ראשון, התגבש קונצנזוס פוליטי מלא ביחס לפעולות הממשלה (consensualization): השחקנים המרכזיים במערכת הפוליטית הביעו תמיכה בלתי־מסויגת ביציאה למבצע ולא הציעו שום חלופות – לא לפעולה הצבאית ולא למדיניות הכוללת של ישראל בעזה. בתוך כך, ההירדררות הביטחונית נותקה מההקשר הרחב שלה (decontextualization). בישראל של העידן המונר־אידיאולוגי כל אקט של אלימות מופרד אוטומטית מנסיבותיו ההיסטוריות וסיבותיו המיידיות. למעשה, כל אזכור לגורמים שבגינם האלימות הפלסטינית מתפרצת מדי שנתיים־שלוש זוכה לגינוי מידי בתור הזדהות פסולה עם האויב – גם כשמדובר בלא יותר מניסיון להבין את המניעים של הצד השני במטרה למנוע סבבי לחימה נוספים בעתיד. לבסוף, כשכן התעורר שמץ של קונפליקט בין האופוזיציה לקואליציה בנוגע למבצע הוא נוסח אך ורק במונחים ניהוליים (managerialization). דהיינו, לא ויכוח על מדיניות הממשלה אלא רק על אופן הוצאתה לפועל – לדוגמה, ביקורת על הדלפת חומרים מסוגים לעיתונות, התנהלות רשלנית של שרים

52 אבישי בן ששון־גורדיס, 'המאזן האסטרטגי של הנסיגה הישראלית מרצועת עזה (2005-2016)' (ירושלים: מולד – המרכז להתחדשות הדמוקרטיה, תשע"ו).

53 מבקר המדינה, 'מבצע 'צוק איתן': תהליכי קבלת החלטות בקבינט בנוגע לרצועת עזה לפני מבצע 'צוק איתן' ובתחילתו', דוח מיוחד (מס' קטלוגי 002-2017), ה־28 בפברואר 2017.

ועימותים אישיים בתוך הקבינט הביטחוני.⁵⁴ המדיניות הישראלית בעזה, ממש כמו האלימות הפלסטינית, נתפסה כהתרחשות טבעית שלא צריך – ולמעשה, אי־אפשר – לערער עליה.

מפוליטיקת אין־אונים לפופוליזם

מערכות פוליטיות נטולות תחרות פוליטית משמעותית הן כר פורה לצמיחה ולשגשוג של פופוליזם. על־פי ההגדרה המקובלת במחקר כיום, על־מנת להיחשב כפופוליסט פוליטיקאי צריך להיות גם

אנטי־אליטיסט וגם אנטי־פלורליסט – כלומר, לא רק לבקר את

"האליטות" השנואות, אלא גם לטעון שיש קבוצה אחת ויחידה של

אזרחים שראויה להיחשב בתור "העם האמיתי" וכי הפופוליסט הוא

נציגם הבלעדי עלי־אדמות.⁵⁵ כשפוליטיקאים פופוליסטים מפריים

את קשר השתיקה חוצה המחנות בנוגע לנושא מסוים, הם מזריקים

בבת־אחת תחרות פוליטית לתוך המערכת ונהנים מהיכולת לקבוע

את הנחות היסוד של הדיון הציבורי המתפתח.⁵⁶ כך, למשל, החל

משנות ה־90 המיינסטרים הפוליטי באירופה ובארצות־הברית, מימין

ומשמאל, הקדיש כמעט את כל תשומת־לבו למצביעי מעמד הביניים

ונמנע מלטפל בבעיות חברתיות קשות שהשפיעו באופן יומיומי על

חלקים נרחבים מהאוכלוסייה. כתוצאה מכך, נוצר שטח הפקר פוליטי

שדמוגים מהימין הפופוליסטי יכלו לנצל בקלות.⁵⁷ מנגד, המקרה הישראלי ממחיש כי אין בהכרח

צורך בשחקנים פוליטיים חדשים כדי לנצל חרדה ציבורית באופן פופוליסטי. היעלמות התחרות

הפוליטית בישראל בנוגע לשאלה המדינית־ביטחונית איפשרה לנתניהו – פוליטיקאי ותיק ומנוסה –

לשרטט מחדש את גבולות הוויכוח הפוליטי ללא כל התנגדות משמעותית.

היעדר תחרות פוליטית משרת תנועות פופוליסטיות בכך שהוא מאפשר להן לחמוק מאחריות

לתוצאות השליליות של המדיניות שלהן. פוליטיקה פופוליסטית הופכת שימושית במיוחד בזמן

משבר. בעתות חירום ממשלות נדרשות להתמודד עם הזעם והחרדה שחשים האזרחים: הייאוש

54 לדוגמה של ניסוח הקונפליקט במונחים ניהוליים ראו: אטילה שומפלבי ומורן אזולאי, 'הרצוג על ניהול צוק

איתן: 'נתניהו היה צריך להגיד את האמת לציבור', *ynet*, 21, לאוגוסט 2018, <https://www.ynet.co.il/>;

articles/0,7340,L-4561464,00.html לדוגמה של ניתוק המבצע מההקשר הרחב שלו ראו: שלי יחימוביץ', 'שלי

יחימוביץ' בראיון לחדשות 10 על מבצע צוק איתן', 5:43, שודר ב־15 ליולי 2014, <https://www.youtube.com/watch?v=Y5EBvQlofZk>.

55 לדין בהגדרה המקובלת כיום של פופוליזם במחקר ראו: Cas Mudde and Cristóbal Rovira Kaltwasser,

'Studying Populism in Comparative Perspective: Reflections on the Contemporary and Future Research

Agenda', *Comparative Political Studies*, 51 (2018), pp. 1667-1693; Jan-Werner Müller, 'The People Must

Be Extracted from Within the People': Reflections on Populism', *Constellations*, 21 (2014), pp. 1-2; Nadia

Urbinati, 'Political Theory of Populism', *Annual Review of Political Science*, 22 (2019), pp. 111-117

56 Crick, Bernard, 'Populism, Politics and Democracy', *Democratization*, 12 (2005), pp. 625-632.

57 Chantal Mouffe, *On the Political* (New York: Routledge, 2005), pp. 66-72.

המצטבר אחרי שנים של שפיכות דמים וסבבי מו"מ כושלים; תחושת האי־צדק המתעוררת בעקבות משבר פיננסי עולמי; או חוסר הביטחון החברתי המלווה גלי־הגירה גדולים. אפילו אם ממשלה מצליחה לצייר את מצב החירום כבלתי־נמנע, היא עדיין צריכה לעשות משהו עם התסכול הציבורי. אחת האפשרויות היא לנתב את התחושות הללו לעבר מטרות נוחות מבחינה פוליטית. חשוב להבין כי זו אינה מלאכה שמצריכה בהכרח סוללה של יחצנים או קמפיין מתוחכם במיוחד: פוליטיקאים נותנים לתומכיהם תשובות לשאלות כמו "מה אמור להכעיס

אותי?" ו"מי אשם במצב שלי?" מדי יום ביומו בכל הצהרה פומבית שבה הם מדברים על מצב האזרחים והמדינה. ואכן, נבחר ציבור פופוליסטים בכל העולם משקיעים מאמצים כבירים בהפצת מסרים שמאפשרים להם להסביר מדוע הם מתקשים כל־כך למלא אחר הבטחותיהם – בדרך כלל על־ידי תליית האשמה בקנוניה שנקשרה נגדם, פעמים רבות תוך מעורבות של גורמים זרים.⁵⁸

במקרה הישראלי, הימין ניצב פעם אחר פעם בפני האתגר להסביר כישלונות כאלו ואחרים. כך, למשל, הוא נדרש להסביר מדוע אינו מצליח לשים סוף לאלימות הפלסטינית, למרות הבטחות

חוזרות ונשנות המבוססות על הדוקטרינה הביטחונית שלו. אפשרות אחת היא, כמובן, להאשים את הפלסטינים, אלא שאסטרטגיה זו אינה מספיקה כדי להשיב על השאלה המטרידה, כיצד יכול להיות שמעצמה צבאית כמו ישראל לא מצליחה להביס את האויב הפלסטיני, החלש ממנה עשרות מונים? כאן בדיוק מתגלה השימושיות של ההסברים הלא־ביטחוניים. אלה מסיטים את תשומת הלב מכישלון מהתפיסה הביטחונית של הימין אל "האויב שבפנים". מה מונע מצה"ל לנצח? כל מיני דברים. לפעמים זהו "משבר ערכים" בקרב הנוער הישראלי, שאינו מכיר מספיק את מורשתו היהודית, ולכן אינו אגרסיבי מספיק בשדה הקרב;⁵⁹ לפעמים אלה ארגוני זכויות האדם שמתמשים ב"כסף זר" כדי להגביל את מרחב התמרון המבצעי של צה"ל;⁶⁰ ולפעמים זהו הציות המוגזם לחוקי המשפט הבינלאומי שמונע מישראל ניצחונות עטורי־הילה כבימים עברו.⁶¹ האסטרטגיה הזו מאפשרת לימין הפופוליסטי גם להיות בשלטון במשך שנים ארוכות – וגם לטעון שאינו שולט באמת במצב בגלל גורמים חתרניים כאלה ואחרים. יתרה מכך, היא מאפשרת לו להיות במצב של קמפיין פוליטי תמידי ולהמשיך לטפח זעם, תסכול ונכונות לפעולה בקרב בוחריו.

ככל שהיעדר התחרות הפוליטית נמשך יותר זמן, כך קל יותר לשחקנים פופוליסטיים להצמיד פרשנות משלהם – מופרכת ככל שתהיה – לאירועים כואבים. במקרה האירופי, הקונצנזוס המשותף לימין ולשמאל לגבי הצורך במדיניות הצנע אחרי המשבר הכלכלי ב־2008 איפשרה לימין

Urbinati 2019, p. 117. 58

Molad, 'Israel's Classroom Wars: The Religious Right's Attempt to Overtake Secular Education in Israel', 59 2017, online at http://www.molad.org/images/upload/files/Souls_ENG_080617.pdf

Im Tirzu, 'How the New Israel Fund Harms Me: Debby Zohar', published 2 December 2018, YouTube, 1:34. 60 <https://www.youtube.com/watch?v=RwCwdW9BvPE>.

Jonathan Lis, "'Israel Stopped Winning': Bennett Slams Netanyahu, but Won't Quit Government', 61 Haaretz, 19 November 2018, online at <https://bit.ly/2LjRkEQ>.

הפופוליסטי המתחזק להאשים מהגרים בקריסת השירותים החברתיים. השמאל המיינסטרימי – שבחלק ממדינות אירופה תמך בצנע מספסלי האופוזיציה ובחלקן הוציא אותו לפועל בעצמו – היה שותף לדה־פוליטיזציה של בחירה פוליטית מובהקת: חילוץ הבנקים באמצעות כספי ציבור וקיצוץ חסר־תקדים בשירותים החברתיים תחת אצטלה של כורח כלכלי. קבלת הנחות היסוד הימניות על־ידי השמאל פתחה בפני שחקנים אופורטוניסטים מימין מרחב פעולה שאיפשר להם לספר לאזרחים סיפור אחר לגמרי על הסיבות להתפוררות מדינת הרווחה האירופית. במקרה הישראלי, ללא אופוזיציה המתעקשת לנהל ויכוח ביטחוני עם הממשלה, דבר לא מונע מהימין לתלות את הכאב הציבורי בשלל גורמים – מ"הקרן החדשה לישראל" ועד בית המשפט העליון. ממשלה שאיש אינו מאלץ להתמודד עם העובדות, יכולה לתעל בקלות את הוויכוח למחוזות הקונספירציה והנרטיבים העל־היסטוריים. במקרה הישראלי הדבר נכון לא רק לנושאים ביטחוניים. כך, לדוגמה, היעדר תחרות פוליטית מאפשר לימין להרחיב את ההתנחלויות בגדה המערבית תחת כסות של גידול אוכלוסין בלתי־נמנע ולא כבחירה פוליטית בעלת מטרות ברורות בטווח הארוך.

ללא תחרות פוליטית
משמאל בנוגע לנושאים
הבסיסיים המגדירים את
החיים הציבוריים בישראל,
"נקודת האמצע" של המפה
הפוליטית תמשיך לגלוש
עוד ועוד ימינה

אבל האחדה אידאולוגית לא משנה רק את האופן שבו הציבור תופס תחומי מדיניות מסוימים, כמו ביטחון או כלכלה. לאורך זמן טשטוש בין ימין לשמאל משנה לחלוטין את המשמעות הבסיסית של אי־הסכמה פוליטית. ללא התנגשות חוזרת ונשנית בין שני צדדים לכחות קשת העמדות מרובת־הגוונים, שמאפיינת מערכות פוליטיות בריאות, מפסיקה להתקיים ואת מקומה תופס מעגל פשוט: או שאתה בפנים – כלומר, מקבל על עצמך את השקפת העולם הימנית השלטת – או שאתה בחוץ; או שאתה בשר מבשרו של "העם" האותנטי – או שאתה גורם זר, הרסני וחורש־רעה. המרחב הפוליטי מצטמצם לברירה בין שתי אפשרויות שרק אחת מהן לגיטימית – זו של הימין.

חמור מכך, ללא תחרות פוליטית משמאל בנוגע לנושאים הבסיסיים המגדירים את החיים הציבוריים בישראל, "נקודת האמצע" של המפה הפוליטית תמשיך לגלוש עוד ועוד ימינה. במלים אחרות, הימין יוכל להמשיך להגדיר לבדו, וללא שום התנגדות מהצד השני, מה נחשב קביל וסביר בחיים הציבוריים בישראל. כך הפך סיפוח השטחים, תוך שנים ספורות, מפנטזיה פרועה של הימין הקיצוני למדיניות בעלת רוב בכנסת; וכך הפכו התבטאויות אלימות וגזעניות מתופעה מגונה למציאות יומיומית בפוליטיקה הישראלית. זוהי הדינמיקה הקבועה בעשור האחרון: הימין מותח את גבולות הפוליטיקה – והמרכז־שמאל נשרך אחריו. אין סיבה להניח שהמגמה הנוכחית תשתנה בעתיד, כל עוד אין בנמצא מחנה פוליטי שמעז לעמוד בפני הסחף הגזעני והלאומני, לזקוף קומה ולומר: "עד כאן".

סיכום

בנייר זה ביקשנו להראות כי תחרות פוליטית חיונית לתפקודן של דמוקרטיה ליברליות. התמקדנו במקרים של ישראל, אירופה וארצות-הברית כדי להדגים כיצד היעלמות של התחרות הפוליטית ביחס לשאלות מרכזיות בחיים הציבוריים יוצרת תנאים נוחים להתחזקות הימין הפופוליסטי ולנדידת רעיונות קיצוניים משולי הפוליטיקה אל מרכזו. בהקשר הספציפי של ישראל, שירטטנו בקווים כללים את תהליך הנסיגה של מחנה המרכז-שמאל מעיסוק בשאלה המדינית-ביטחונית, שהיא אבן היסוד של הפוליטיקה בישראל. היו מי שעשו זאת על-ידי התמקדות בלעדית בביקורת המוסרית-משפטית של הכיבוש, פנייה לקהלים זרים ותמיכה בפתרון המדינה האחת, ואילו רוב המחנה בחר באימוץ הדרגתי של התפיסה המדינית-ביטחונית של הימין.

מעבר למגמות אלו, הנוגעות למחנה המרכז-שמאל, הניתוח המוצג כאן עשוי לשפוך אור על שתי תופעות נוספות המאפיינות את הפוליטיקה הישראלית בעשור האחרון. הראשונה היא התמסרות הוויכוח הפוליטי, באופן כמעט מוחלט, לסוגיות פרסונליות ("כן ביבי או לא ביבי"), במקום בשאלות של מדיניות, השקפות עולם או מתן פתרונות לבעיות שמטרידות את הציבור.

השנייה היא ההתמקדות הרווחת ב"יכולות הניהול" של פוליטיקאים, ולא באידיאולוגיה שלהם, במדיניות שהם מיישמים או באינטרסים הפוליטיים שהם מקדמים. במלים אחרות, הסטטוס-קוו נתפס כנתון ומובן מאליו, והתחרות הפוליטית נסובה לא על שינוי המציאות אלא על ניהולה.

הטענה שלנו בדבר החיוניות

של תחרות פוליטית אין

משמעה שמחנה המרכז-

שמאל צריך למחזר היום

את אותה מדיניות שהציע

לישראלים בשנות ה-90

לבסוף, חשוב להבהיר כי הטענה שלנו בדבר החיוניות של תחרות פוליטית אין משמעה שמחנה המרכז-שמאל צריך למחזר היום את אותה מדיניות שהציע לישראלים בשנות ה-90. ממש כמו בני האדם

שמרכיבים אותם, גם מחנות פוליטיים משנים את עמדתם – וטוב שכך. שחקנים פוליטיים שמסרבים להתאים את עצמם למציאות המשתנה לא רק גוזרים על עצמם חוסר רלוונטיות, אלא מועלים בתפקידם כמי שאמונים על שיפור חיי האזרחים. עם זאת, עמדתנו היא שאין תקומה למחנה פוליטי שאינו מציע תשובה מלאה ורצינית לשאלה המרכזית המגדירה את הפוליטיקה בארצו – ובישראל, השאלה הזו היא מדינית-ביטחונית.

האם הייתה הצדקה לשינוי העמדה של מחנה המרכז-שמאל? אנו יוצאים מנקודת הנחה שהמרכז-שמאל הישראלי עדיין מחזיק באותם ערכים שהדריכו אותו במשך עשרות שנים: אמונה בצדקת הצינונות, ייחוס חשיבות לאופיה הדמוקרטי והיהודי של המדינה ותמיכה עקרונית בחלוקת הארץ. בהינתן שהבסיס הערכי הזה נותר על כנו, ישנם שני שיקולים בלבד שאמורים להנחות מחנה פוליטי בבואו לבחון שינוי עמדה, והם נמצאים במתח תמידי זה עם זה: שינויים מהותיים במציאות (האם הנסיבות השתנו באופן שמצריך מחשבה על פתרונות חדשים?) ושיקולים אלקטורליים (האם יש ביכולתנו לגייס תמיכה ציבורית מספקת לתפיסת העולם שאנו מציעים?). נבחן אותם בקצרה בזה אחר זה.

מבחינת השינויים שחלו במציאות הישראלית מאז שנות ה־90, אין ספק שאם המרכז־שמאל מעוניין לשקם את אמינותו המדינית־ביטחונית – ולהזריק מחדש תחרות למערכת הפוליטית – עליו לקחת בחשבון את אירועי 20 השנים האחרונות ובכללם קריסת תהליך השלום, האינתיפאדה השנייה וסבבי האלימות ברצועת עזה. תהליך זה נוגע גם לעניינים מהותיים המצריכים פתרון (למשל, העובדה שעזה אינה נשלטת עוד בידי הרשות הפלסטינית) וגם לתפיסה הציבורית של האירועים הללו (למשל, הסברה הרווחת שאין לישראל פרטנר פלסטיני). אין עוררין על כך שמדובר באתגרים אינטלקטואליים והסברתיים רציניים ביותר.

במקום לגייס מצביעי ימין

למחנה השמאל, ההאחדה

האידיאולוגית העבירה

מצביעי שמאל ימינה

והובילה את המחנה כולו

לשפל אלקטורלי חסר תקדים

עם זאת, אנו סבורים שאם בוחנים את מבנה העומק של הסכסוך הישראלי־פלסטיני – שני עמים החולקים אותו מרחב גיאוגרפי ושואפים להקים לעצמם מדינת לאום על אותו השטח – מגלים כי מעט מאוד השתנה במאפייני היסוד של הבעיה, וכי אין לה שום פתרון

רציני ב־יישום פרט לפתרון שתי המדינות. מכאן נובע שלמרות האתגרים המשמעותיים ששני העשורים האחרונים הציבו בפני התפיסה המדינית־ביטחונית של המרכז־שמאל, אין כל הצדקה לנטישת הנוסחה שבבסיסה.⁶² הרציונל שהנחה את בן גוריון כשהסכים לתוכנית החלוקה, את בגין כשחתם על הסכם השלום עם מצרים ואת רבין כשחתר להיפרדות מהפלסטינים – עדיין תקף.

ומה לגבי שיקולים אלקטורליים? במקרה האירופי והאמריקאי, מפלגות "הדרך השלישית" זכו – לפחות בתחילת דרכן – להצלחה אלקטורלית, ולכן יכלו להגן על ההאחדה האידיאולוגית עם הימין בנימוקים טקטיים. למרכז־שמאל הישראלי אין את הפריבילגיה הזו. פעם אחר פעם הפנו מנהיגי המחנה את גבם לתפיסת העולם של בוחריהם במטרה לפתות מצביעים מן הימין – ופעם אחר פעם כשלו בניסוי הזה. היום, אחרי שש מערכות בחירות, ניתן לקבוע שהניסוי בהאחדה אידאולוגית נכשל: הכחשת תפיסת העולם השמאלית והניסיון להידמות לימין אינם נושאים פירות ואין בהם שום דבר פרגמטי. ההפך הוא הנכון: במקום לגייס מצביעי ימין למחנה השמאל, הם העבירו את מצביעי השמאל ימינה והובילו את המחנה כולו לשפל אלקטורלי חסר תקדים. בין היתר, טשטוש העמדות ארוך השנים הוא שמאפשר למצביעים המחזיקים בעמדות מרכז־שמאל לתת את קולם לאנשי ימין מובהקים דוגמת נפתלי בנט וגדעון סער, מתוך הנחה שגם כך אין הבדל רב בין המחנות הפוליטיים, כפי שקרה בבחירות 2021. יתרה מכך, ההיגררות של המרכז־שמאל אחר הימין בסוגייה מהותית אחרת שקשורה לנושא המדינית־ביטחונית – שאלת השותפות הפוליטית עם המפלגות הערביות – היא שסיכלה חילופי שלטון והקמת ממשלת מרכז־שמאל ב־2019. ראשי המחנה שינו את עמדתם בעניין רק אחרי שנתניהו נתן חותמת הכשר ימנית להישענות על קולות חברי הכנסת הערבים.

מנגד, גם ההתמקדות של חלקים רבים בשמאל במימד המוסרי־משפטי של הכיבוש נכשלה. ראשית, משום שהטפת מוסר נטוה להוציא את המטיף מהכלל: אני, המטיף, מוסרי וצודק ואילו

⁶² לדיון בשאלת ההיתכנות של פתרון שתי המדינות, ראו למשל: שאול אריאל, 'הפוך, ביינרט, הפוך', הארץ, ה־23 ביולי 2020, <https://www.haaretz.co.il/opinions/.premium-1.9015051>; אבנר ענבר, 'מיתוס ההתנחלויות', הארץ, ה־19 ביוני 2013, <https://www.haaretz.co.il/opinions/.premium-1.2049303>.

אתם, התומכים בכיבוש, מושחתים ואכזריים. בנוסף, האגף הזה של השמאל מרבה לדבר בשם הפלסטינים – כלומר, מתוך עמדה חיצונית – ולא בשם דמותה המוסרית של מדינת ישראל. שנית, וחשוב מכך, ישראלים רבים מסכימים כי השליטה הצבאית בשטחים אינה רצויה וגם אינם חשים זיקה מיוחדת לשטחי יהודה ושומרון. מה שמפריד בינם לבין תמיכה בהסדר מדיני הם חששות ביטחוניים, שהשמאל אינו מספק להם תשובה רצינית.⁶³ מכאן שההתמקדות הבלעדית בחוליית המוסריים של הכיבוש מתעלמת מהאתגר הפוליטי האמיתי שניצב בפני תומכי ההסדר בישראל. בהקשר זה חשוב לציין כי אפילו היום, מקץ כמה שבבי לחימה מול הפלסטינים בעזה ואחרי 21 שנות שלטון נתניהו, הקרב הפוליטי על גורל השטחים רחוק מלהיות אבוד. ראשית, מפני שסקרי דעת קהל ממשיכים להראות באופן עקבי שרוב הציבור הישראלי תומך בפתרון שתי המדינות.⁶⁴ שנית, משום שהרוב המוחלט של ראשי מערכת הביטחון בעשורים האחרונים – צה"ל, שב"כ ומוסד – מצדדים ברציונל האסטרטגי-ביטחוני שבבסיס הפתרון הזה.⁶⁵

בשנה האחרונה, אחרי יותר מעשור של טשטוש עמדות, החלו להתגלות במרכז-שמאל סימנים ראשונים של הכרה בכך שחזרת המחנה לשלטון תלויה בהצבת חזון מתחרה לזה של הימין. יו"ר מפלגת העבודה, מרב מיכאלי, הוקיעה באחרונה את "אובדן הביטחון העצמי" של השמאל ואת הכניעה הסדרתית לימין בנושאים הגורליים ביותר עבור עתיד המדינה.⁶⁶ ועם זאת, הדרך לשיקום התחרות הפוליטית בישראל עוד ארוכה. רבים מבין אלה שמדי שנה בשנה, עם הגיע ה-4 בנובמבר, נשבעים בשמה של מורשת רבין, שוכחים כי מורשת זו מבוססת לא על הדהוד פחדני של דעת הקהל הקיימת, אלא על חתירה נועזת לשינוי דעת-הקהל – כך עשה רבין ביחס לחזון המדיני-ביטחוני שלו, וכך עשה ביחס לברית הפוליטית שרקם עם חברי הכנסת הערבים. נבחר ציבור, במלים אחרות, לא אמורים להזדנב אחר הציבור אלא להנהיג אותו, ושינויים ארוכי-טווח בדעת-הקהל אינם תולדה של תהליכים ספונטניים אלא מהות הפעולה הפוליטית.

63 כך על-פי נתונים מסקר דעת-קהל מקיף שמרכז "מולד" ערך ב-2020. הסקר התמקד, בין היתר, בסיבות שבגינן ישראלים שתומכים באופן עקרוני בחלוקת הארץ חוששים לתמוך בפתרון שתי המדינות.

64 ראו לדוגמה: ציפי ישראל ורותי פינס, 'מדד הביטחון הלאומי: מגמות בדעת הקהל בישראל', המכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS), מאי 2020, https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/2020/06/memo200_e-1.pdf

65 עומר עינב, 'ביטחון במציאות של שתי מדינות', מולד – המרכז להתחדשות הדמוקרטיה, דצמבר 2020, <http://www.molad.org/articles/articlePrint.php?id=1377>

66 ראו, לדוגמה: שרי מקובר-בליקוב, "אני מאוד רביניסטית בתפיסות שלי": מרב מיכאלי משקמת את מפלגת העבודה, מעריב, ה-13 בפברואר 2021, <https://www.maariv.co.il/elections-2021/Article-820863>